

FIGYELŐ

Tarnai Andor (1925–1994). Halk szavának tudományos ügyekben súlya volt, véleményére fiatalok és idősebbek egyaránt figyeltek. Tekintélyét, tudományos hitelét tényeken alapuló munkáival érte el. Nem gyártott elméleteket, nem engedett külső nyomásnak: a tények szigorú tiszteletben tartásával, azok dokumentált értelmezésével építkezett. Munkássága a régi magyar irodalommal és művelődéstörténettel foglalkozó kutatók, tanárok, egyetemisták és elmélyedni kívánó érdeklődők számára egyaránt kikerülhetetlen.

1925-ben született Gyulán. Eötvös-kollégistaként szerzett magyar–latin szakos tanári diplomát. 1957-ig az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában dolgozott, aztán az MTA Irodalomtudományi Intézetének munkatársa, majd osztályvezetője, 1980–1994 között az Eötvös Loránd Tudományegyetem régi magyar irodalom tanszékvezető professzora, 1990-től a Magyar Tudományos Akadémia tagja.

Kutatásaiban kezdettől fogva saját útját járta. Irodalmi és történelmi folyamatok megértéséhez hihetlenül sok nyomtatott és kéziratos forrást olvasott el latinul, magyarul és németül. Nemcsak kiemelkedő és mások által már méltatott műveket, hanem sok ismeretlenségben lappangó szerzőt is; nemcsak értékesnek tartott műveket, hanem egy-egy témára, műfajra vonatkozóan minden hozzáférhető. Az Országos Széchényi Könyvtár régi nyomtatványokat és kéziratokat forgalmazó olvasótermének haláláig leggyakoribb „vendége” volt. Olvasott, másolatokat rendelt, általa szerkesztett forráskiadvány-sorozatok számára gyűjtötte az anyagot. A hozzá fordulókat, különösen tanítványait buzdította, óriási forrásismerete alapján mindig tudott tanácsot, ötletet adni. Mindezt úgy tette, hogy mindig háttérben, és többnyire megnevezetlenül maradt. Egyetemi fogadóóráin, intézeti megbeszéléseken, könyvtárakban tartott cigarettaszünetekben vagy esti órákban Attila utcai lakásán úgy vált tudományszervezővé, hogy vezetőként munkás társa maradt kollégáinak, tanítványainak. Sokunk pályáját indította el és irányította: nemcsak az irodalomtörténet, hanem a nyelv-, művelődés-, egyház- és tudománytörténet területén is.

Minden megjelent munkájának súlya van. Batsányi János műveinek kritikai kiadásához (1953–1961) a jegyzeteket már a fentebb vázolt szakmai alázattal készítette. Az *Extra Hungariam non est vita* (Egy szállóige történetéhez) című kötetecskéjében (1969) egy szólás forrásai és előfordulásai alapján rajzolt árnyalt képet a 18. századi Magyarország eszmetörténetéről. Az akadémiai irodalomtörténet 2. és 3. kötetébe általa írt fejezetekben 18. századi irodalmi, eszmei és művelődéstörténeti folyamatok új értelmezését adta. Kritikatörténeti monográfiája, *A magyar nyelvet írni kezdik... Irodalmi gondolkodás a középkori Magyarországon* (1984) alapkönyv a magyarországi középkor irodalmáról. Kritikatörténetből a felvilágosodás koráig érő szövegyűjteményt állított össze (1981). Nagy kedvvel foglalkozott az újkori Magyarország értelmiségével, az értelmiségiek Hungarus-tudatával, annak felbomlásával, a 18. századi irodalmi és tudományos élet kérdéseivel, műfajaival. Régebbi és az utóbbi évtizedben publikált terjedelmesebb tanulmányai közül egy 18. századi monográfia körvonalai rajzolódnak ki. Az irodalom- és tudománytörténetírásról az akadémiai irodalomtörténetben megjelent összegzését új kutatásokkal bővítette: írt Bél Mátyásról (1984), Czvittinger Dávidról (1993). Foglalkozott a latin nyelvű líra hazai változásával (1984, 1988) a consultatióval (1986), a paródiával (1990). Sajnos a monográfia nem készül el, Tarnai Andor 1994 nyarán meghalt.

Tudományos vállalkozások kapcsolódtak össze nevével. Sokat köszönhetnek neki az utóbbi időben örvendetesen megszaporodott szövegkiadások. Ő vezette az MTA Textológiai Bizottságát. Az Irodalomtörténeti Intézetben ő irányította a kritikátörténeti kutatásokat. Sorozatot indított a magyarországi tudósok levelezésének kiadására. Folyóiratunknak, a *Magyar Könyvszemlének* 1968 és 1990 között szerkesztőbizottsági tagja volt. Akik közelről ismertük, tudjuk, hogy nemcsak a neve szerepelt ezen vállalkozásokban, sok-sok munkája van bennük. Magatartásával kortársai egyöntetű megbecsülését érdemelte ki, emberi tartása, önzetlen segítőkészsége, szerénysége és művei útmutatás és példa a következő nemzedékeknek.

SZELESTEI N. LÁSZLÓ

A brémai „Deutsche Presseforschung” tevékenysége.* A „Deutsche Presseforschung” nevet viselő intézet¹ története 1957-ben kezdődött, amikor a „Gesellschaft für deutsche Presseforschung zu Bremen” nevű egyesület (elsősorban erkölcsi) támogatásával létrejött a Brémai Állami Könyvtár hasonló nevű részlege. Feladata a nem sokkal korábban, ugyancsak a könyvtár egy részlegeként létrehozott, és folyamatosan továbbfejlesztett mikrofilmgyűjtemény, az ún. „lelőhelykatalógus” valamint a tervbevett címszövegindex felhasználásával „a rendelkezésre álló sajtótörténeti forrásanyag tudományos feldolgozása és az anyaggal kapcsolatos információszolgáltatás” volt. Egy, a teljes német nyelvű sajtót a kezdetektől a mindenkori jelenig felölelő katalógus, bibliográfia és egy központi gyűjtemény létrehozásának gondolata persze már jóval korábban, e század elején is felbukkant, és a két világháború között nyilvánosságra került ennek a – már a teljesség igényét is szem előtt tartó – anyaggyűjtő és forrásfeltáró munkának első eredménye (Hans Traub: *Standortskatalog wichtiger Zeitungsbestände in deutschen Bibliotheken*. Lipcse, 1933.), mely azonban még nem tudott mélyre meríteni: a németországi könyvtárakban fellelhető fontosabb újságok lelőhelyének, állományának válogatott közreadására volt kénytelen szorítkozni. Az ekkorra már számos német főiskolán és egyetemen intézményesült „Zeitungskunde” vagy „Zeitungswissenschaft”, mely mint a politikai propaganda és manipuláció lehetőségeit feltárni képes tudományág, jórészt elkötelezte magát a fasiszta rezsim mellett, ezzel megnehezítette a sajtótörténeti kutatás második világháború utáni sorsát. Ugyanakkor éppen ez talán hozzásegítette ezt a tudományágat elsőrendű, a további kutatást megalapozni képes feladatra, a forrásfeltárás intenzívebb műveléséhez s talán, az addigi megközelítési módok egy részének elhanyagolásával hozzájárult, hogy a tudományterület nyitottabbá vált modernebb irányzatok, a társadalom- és a mentalitástörténet, a hétköznapi élet felé forduló történeti kutatás eredményei, módszerei és kérdésközei iránt.

Ugyanakkor máig sem heverte ki egészen e tudományág, hogy diszkreditálódott volna miatt erősen elhanyagolták. Ma is, bár elismertsége és jelentősége növekszik, kevesen művelik Németországban a sajtótörténeti kutatást. Amire a második világháború után a „publicisztikatudomány” történeti részében szűk keretek között ugyan, de továbbra is lehetőség nyílt, az a széles körű forrásfeltárási, anyaggyűjtési, archiválási, katalogizálási és bibliográfiai tevékenység volt, amit a 19. és 20. századra nézve (a jelen sajtótermését is beleértve) a dortmundi „Institut für Zeitungsforschung” folytat a lehetőségekhez mérten teljességre törekedve, a brémai „Deutsche Presseforschung” pedig a történeti dimenziót erősebben szem előtt tartva, az első időszakban elsősorban a kezdetekre, majd az utolsó két évtizedben növekvő

* E beszámoló egy 1994. decemberében tett néhány napos brémai látogatás tapasztalatai, a „Deutsche Presseforschung” munkatársaival folytatott beszélgetések és a következő anyagok alapján készült: Gert HAGELWEIDE: *Die „Deutsche Presseforschung” an der Staatsbibliothek Bremen* = Jahrbuch der Wittheit zu Bremen 12 (1968). 7–30. o.; *Zentrale Wissenschaftliche Einrichtung Deutsche Presseforschung. Arbeitsbericht und Forschungsprogramm* (Herbst 1984.); DAAD Letter 1993. Juni Nr. 2. (Bonn) 14–18.; *Jahresbericht der ZWE DPF* 1991, 1992, 1993. Az intézet címe: ZWE Deutsche Presseforschung, Universität Bremen Postfach 330160 Bremen Tel.: 0421/2183650.

¹ Bár nincsen egyetemi tanszéki vagy intézeti státusa, de mert nem találtam a brémai egyetemen belüli jogi helyzetét kifejező „Zentrale Wissenschaftliche Einrichtung” jelentését megfelelően visszaadó magyar kifejezést, az „intézet” szót fogom használni, tágabb, általános jelentésében.

mértékben a 18. századra is koncentrálva, s a 19. és a 20. századra is egyre inkább kiterjeszkedve végez. Elméletileg azonban a kezdetektől a mindenkori jelenig (bár pragmatikus okokból egyelőre inkább csak az 1940-es évek végéig) terjeszkedve végzi munkáját.

Ugyanakkor a „Deutsche Presseforschung” nem korlátozza érdeklődését a periodikusan megjelenő nyomtatott termékekre: távolabbi célkitűzései között a röplapok, röpiratok, plakátok feldolgozása is szerepel, s természetesen nagy figyelmet szentel az ún. „vásári relációk” („Messrelationen”: a frankfurti, lipcei és más nagy vásárok alkalmára félévenként megjelenő, az elmúlt időszak történéseit összefoglaló hírkompendiumok) feldolgozásának, bár ezeket sem számítják hagyományosan a periodikus nyomtatott sajtó fogalma alá, viszont éppen a hírlapsajtó kezdeteinek és gyökereinek felderítésében feldolgozásuknak fontos szerepe van. A „Deutsche Presseforschung” távlati célkitűzéseinek maximalizmusát ugyan elméletivé teszik a materiális lehetőségek szűk korlátai, ez a maximalizmus azonban nagyon fontos éppen a fentebb említett központi sajtótörténeti gyűjtemény, bibliográfia és katalógus létrehozására irányuló törekvések életbentartása érdekében. Fontos ugyanakkor a sajtótörténet mint tudományág tudományos lelkiismeretének ébrentartása és a tudományágak között elfoglalt helye, feladatai tisztázásának érdekében is, hiszen ami e területet mindig is fenyegette és fenyegeti, az a feldolgozott források és az alkalmazott módszerek körének beszűkülése, a kérdésfeltevések mélységének csökkenése s a tárgy által megkövetelt interdiszciplinaritás követelményének elsikkadása, vagy a többi tudományterületek eredményeire való ráutaltság miatt a terület önállóságának feladása, ami persze előbb-utóbb intézményi különállásának korlátozását is maga után vonhatja, ott is, ahol van ilyen.²

Az intézet jogi státusa körüli viták, annak változásai, a munkát lassító materiális problémák sok egyéb tényező mellett talán a megtépzott hírv, bár többé-kevésbé mindig is „mostohagyerekeként” kezelt tudományterület nehézségeit is tükrözik. A könyvtári részleg 1972-ben került át a néhány évvel korábban létrehozott Brémai Egyetem fennhatósága alá. A mikrofilmgyűjtemény és a „lelőhelykatalógus”, melyek időközben tekintélyes méretűre gyarapodtak és egyedülálló segédanyagot jelentenek a kutatók számára, továbbra is az (immár Egyetemi és Állami Könyvtár nevet viselő) könyvtár egy részlegét alkotják, bár további gyarapításukat a „Deutsche Presseforschung” végzi, jórészt az általa megpályázott és elnyert anyagi forrásokból. Minthogy az intézet tevékenysége szorosan kötődik a könyvtár állományát képező anyaghoz, az intézet helyiségei is a könyvtár épületében vannak. 1982-ben hosszas viták után újrászabályozták az intézet feladatkörét és jogi helyzetét, azóta viseli a „Zentrale Wissenschaftliche Einrichtung Deutsche Presseforschung” nevet (ZWE DPF), vagyis az egyetem olyan szervezeti egysége lett, melynek elsődleges, lényegi feladata a tudományos kutatás (ideértve a forrásfeltárási és archiválási munkálatokat is). Ezenkívül a mikrofilmgyűjtemény állományát és a katalógus által tartalmazott információkat olvasóknak, személyesen, telefonon vagy írásban érdeklődőknek rendelkezésre kell bocsátaniuk (vagyis a könyvtár állománya gyarapításán és feldolgozásán túl olvasószolgálatot is ellátnak. Ez nem csekélység: az intézet 1991–93-as évi beszámolója szerint az információért hozzájuk forduló (növekvő) száma a tízezerhez közelít). Az oktatás nem tartozik az intézet elsődleges feladatai közé, bár a tudományos munkatársak nagy része az éves beszámolók tanúsága szerint vállalja előadások vagy szemináriumok megtartását is. A „Deutsche Presseforschung”-hoz kötődik több doktorandusz munkája is. Az intézet ugyanakkor publikációs tevékenységet is folytat: nemcsak saját kutatási programjainak eredményeit rendezik sajtó alá, nemcsak az általuk vagy közreműködésükkel rendezett tudományos ülésszakok anyagának megjelenésén dolgoznak, hanem a kisebb-nagyobb mértékben velük együttműködésben, a forrásanyaguk felhasználásával készült munkák, disszertációk, sőt egyéb, tőlük függetlenül létrejött sajtótörténeti témájú munkák megjelenését is igyekeznek elősegíteni elsősorban 1958 óta megjelenő könyvsorozatuk révén (Bremer Reihe).

² Bodo ROLLKA: *Perspektiven einer vergleichenden historischen Kommunikationsforschung und ihrer Lokalisierung im Rahmen der Publizistikwissenschaft*. In: *Presse und Geschichte II. Neue Beiträge zur historischen Kommunikationsforschung*. Szerk.: Elger BLÜHM, Hartwig GEBHARDT. München, 1987. (Bremer Reihe 26. kötet); *Zentrale Wissenschaftliche Einrichtung Deutsche Presseforschung. Arbeitsbericht und Forschungsprogramm* (Herbst 1984.) Vorbemerkung.

1984-ben az intézetnek súlyos nehézségei támadtak: az addigi vezető, dr. Elger Blühm professzor halálával megüresedett helyet nem tudták azonnal megfelelő tudományos fokozattal rendelkező és a szakterület specialistájának mondható munkatárssal betölteni és az utódproblémákra hivatkozva az egyetem meg akarta szüntetni az intézetet. Végül is sikerült helyzetét stabilizálnia, s a tudományos munkatársak számát fenntartania, ez három-négy teljes állású és három-négy korlátozott munkaidőben foglalkoztatott tudományos munkatársat jelent (a kezdetben egyszemélyes könyvtári részleg csak lassan tudta munkatársai számának gyarapítását elérni: 1959-ben lépett be a második tudományos munkatárs (a későbbi utód), Elger Blühm Lutz Mackensen mellé, 1960-ban állt munkába az első asszisztens, s csak 1968-ban a második tudományos munkatárs). 1963-ban az eredetileg külön könyvtári részleget alkotó „Mikrofilmarchiv und Standortkatalog”-ot is (melynek vezetői előbb Hans Jessen, majd Rolf Engelsing voltak) a „Deutsche Presseforschung” részleghez csatolták, így 1968-ig a három munkatárs a korábbi két részleg összeadódó feladatait látta el. A 80-as évek végén négy tudományos munkatárs és négy asszisztens dolgozott már az intézetben.

Bár az 1984-es válság a tudományos utánpótlás nehézségeit mutatta a sajtótörténet területén, pillanatnyilag nem ez az intézet fő gondja: úgy tűnik, növekszik a terület iránti érdeklődés, egyre többen fordulnak felé, s ma már az intézet — anyagi lehetőségeihez mérten — megfelelő számú, elkötelezett, és többségében fiatal munkatárssal rendelkezik. Igaz, az, hogy a munkatársak korátalaga alacsony, a megfelelő számú és szintű tudományos fokozat felmutatásában jelent nehézségeket. Pillanatnyilag elsősorban az asszisztencia-helyek száma jelent problémát: az egyetem a 80-as évek vége óta megtagadja egynél több asszisztensi hely fenntartását, s ez lehetetlenné teszi az intézet „aszketikus” feladatvállalásának — éppen a minden tudományos feldolgozás és kutatás alapját képező anyaggyűjtési, katalógizálási munka megfelelő ütemű folytatásának — megvalósítását, s a feladatkörök olyan halmazódását idézi elő a munkatársak számára, ami persze a rendelkezésre álló anyag tudományos feldolgozását is hátráltatja. Innen adódik — bár ez talán a legkisebb teher a sok közül — , hogy az elméletileg nem az ő feladatkörükbe tartozó olvasószolgálati jellegű feladatok is sokszor a tudományos munkatársakra hárulnak, az adminisztrációs, s a dokumentációs és archiválási munkák mechanikus részéről nem is beszélve.

A nehézségek ismeretében még imponálóbb az a hatalmas munka, amit a „Deutsche Presseforschung” végez. A mikrofilmgyűjtemény alapját a 17. századból származó német újságok véletlenszerűen előkerült halmaza képezte. 1968-ra az állomány a 17. századra nézve az addig feltárt és hozzáférhető (tehát pl. nem a volt NDK területén lappangó) újságok közel teljes gyűjteményét tartalmazza (1968-ban ez 36 000 újságyszámot jelentett) s az anyag bibliográfiai feldolgozását tartalmazza Elger Blühm és Else Bogel munkája: *Die deutschen Zeitungen des 17. Jahrhunderts. Ein Bestandverzeichnis mit historischen und bibliographischen Angaben. 2 Bde.* (Bremen, 1971.) Az állomány új felfedezésekkel természetesen azóta is bővül³, külföldi könyv- és levéltárakban folytatott kutatások révén is. 1990 után megkezdődött a volt NDK területén fellelhető anyag rendszeres feltárása is. Dolgoznak az 1971-es bibliográfia kiegészített, bővített új változata összeállításán is, immár számítógépes adatbankok felhasználásával. A sajtó korai történetével foglalkozó referatúra gyűjti az ún. „vásári relációk”-at is. A kutatások során az ismert relációk száma mintegy megháromszorozódott, 1984-ben 547 darabot ismertek (az utolsó években ez a kutatási terület nem szerepel az aktuális projektek között, az anyag referense kivált a „Deutsche Presseforschung” munkatársai közül), ezeket katalogizálták, bibliográfiai leírásuk, majdnem 500 darab címloldalának másolata és egy töredékük (1984-ben 62 darab) teljes másolata található meg az intézetnél. 1974-ben kezdődött meg a 18. századból és a 19. század első feléből származó anyag intenzív gyűjtése és feldolgozása.

Pillanatnyilag ezen a területen folyik nagyobb erővel a munka, mint ahogy az első két évtizedben egyértelműen a 17. század feldolgozása állt a figyelem központjában. 1992-ben zárult le egy kutatási program, mely a francia forradalomnak a német nyelvterület sajtójára tett hatásával és a mentális struktúráknak a nyilvánosság, a hétköznapi élet és a kultúra szféráiban megfigyelhető, a francia forradalom hatására is visszavezethető változásaival foglalkozott. Ennek része volt egy 1989-ben a Presseforschung

³ Johannes WEBER: *Neue Funde aus der Frühgeschichte des deutschen Zeitungswesens*. In: *Archiv für Geschichte des Buchwesens*. Bd. 39. Frankfurt am Main, 1993. 321–360.

által Brémában megrendezett konferencia, ahol sajtótörténészek, történészek, irodalomtörténészek és más tudományterületek (többek között pedagógia, néprajz, művészettörténet) képviselői vettek részt. A konferencia anyaga 1992-ben jelent meg a 23 tanulmányt tartalmazó *Französische Revolution und deutsche Öffentlichkeit. Wandlungen in Presse und Alltagskultur am Ende des 18. Jahrhunderts* című kötetben,⁴ melyet a Deutsche Presseforschung munkatársai rendeztek sajtó alá. Most az 1700 és 1848 közötti sajtó referatúrája két igen jelentékeny kutatási program megvalósításán dolgozik: a „Volksaufklärung” (népfelvilágosítás — népi felvilágosodás) címűn, melynek eredményeképpen már napvilágot látott a négy kötetre tervezett (de a forrásfeltárás eredményei nyomán egyre inkább úgy tűnik, ennél nagyobb terjedelművé duzzadó) kommentált bibliográfia első kötete.⁵ Ez a népfelvilágosításra irányuló törekvések kezdeteiről és fejlődésük 1780-ig tartó szakaszáról ad képet: a forrásanyag tenger mennyisége miatt teljes bibliográfiai feldolgozásról nem lehetett szó, de a kezdetekről, a népfelvilágosító írások műfajainak a „Hausvater”-irodalomból való kibontakozásáról és a szerző által „Gemeinnützig-ökonomische Aufklärung”-ként emlegetett (közhasznú-gazdasági felvilágosítás/felvilágosodás) első szakasz (18. sz. első fele) eddig nagyrészt ismeretlen forrásairól közelítően teljes feldolgozást, a későbbi, eddig is jobban feltárt szakasz (1760–1770-es évek) irodalmi terméséről pedig reprezentatív bibliográfiát igyekeznek nyújtani a mű. Már nyomdában van (ezen ismertetés megjelentéig talán már piacra is kerül) a következő két, az 1800-ig terjedő anyag feldolgozását tartalmazó kötet is. A bibliográfia a periodikákon kívül (mezőgazdasági tárgyú folyóiratok, a néphez — elsősorban a parasztsághoz — szóló sajtótermékek) felőle kalendáriumokat, értekezéseket, a felvilágosítók egyéni iniciatívájából kiadott vagy hatóságilag terjesztett oktató célzatú kiadványokat, katekizmusokat stb. Két olyan műfaj jelentőségére is felhívja a figyelmet, melyek bibliográfiai feldolgozására nem volt mód, lévén eddig semminemű szisztematikusan feltárásuk nem történt meg: az ún. „Intelligenzblat”-ok és az ún. „Mandatsschriften” műfajára, melyek a népi felvilágosodás történetében fontos szerepet játszottak: előbbiek elsősorban hirdetések és egyéb közhasznú tudnivalókat (ártáblázatokat, rendeletek szövegét stb.) tartalmazó, de gyakran praktikus gazdasági és egészségügyi jobbító javaslatoknak is teret adó lapok, utóbbiak hatósági köriratok, melyek konkrét élethelyzetekre, elsősorban szükséghelyzetekre, pl. járványok, marhavész, természeti csapások, rossz termés, szárazság esetére próbálták a lakosságot gyakorlati tanácsokkal ellátni. A bibliográfia első kötetében egy-egy exkurzus hívja fel a figyelmet e két műfajra, példákkal illusztrálva, milyen gazdag anyagot tartalmaznak a „Volksaufklärung” kutatása számára.

A korai történet és az 1700–1848 közötti időszak referensei együttműködésével készül egy nagyszabású bibliográfia, mely a legalaposabb és legátfogóbb ilyen vállalkozás ezidáig: a bibliográfia a teljes német nyelvű sajtót fogja feldolgozni a kezdetektől 1815-ig, minden eddiginél részletesebb kutatások alapján, az eddigi szakirodalom adatain túl korabeli periodikákban megjelent kiadói hirdetések, recenziók adatait is felhasználva. A bibliográfia készítői arra törekednek, hogy minél több anyagba maguk nyerjenek bepillantást. Ezt az első kötetben feldolgozott periodikák 70–75%-ánál sikerült megvalósítani, nagyobb részt kölcsönzés vagy a különböző könyv- és levéltárakban szétszórta anyag lefilmezése útján, kisebb részt kutatóutakon, helyszíni betekintés révén.

Ez a kötet, mely pillanatnyilag már nyomdában van, Hamburg és Altona sajtóját dolgozza fel, ami — közel 1000 címmel — a korszak német nyelvű sajtótermésének a becslések szerint mintegy hatodát teszi ki.⁶ A bibliográfia az egyes városok sajtóbibliográfiáiból fog az évek során összeállni. Természetesen nem korlátozódik majd a mai német nyelvterületekre, s az azokon kívül eső, többségben a vizsgált korszakban is többnyelvű városok német nyelvű sajtóját igyekeznek majd a többnyelvű-többitikumú városok kultúrájának egységéből nem önkényesen kihaló, hanem a kölcsönhatások sokaságát legalábbis jelez-

⁴ Szerk.: Holger BÖNING. München, 1992.

⁵ Holger BÖNING–Reinhart SIEGERT: *Volksaufklärung*. Biobibliographisches Handbuch zur Popularisierung aufklärerischen Denkens im deutschen Sprachraum von den Anfängen bis 1850. Band I.: Holger BÖNING: *Die Genese der Volksaufklärung und ihre Entwicklung bis 1780*. Stuttgart-Bad Cannstatt, 1990.

⁶ Emmy MOEPPS és Holger BÖNING munkája.

ve ábrázolni. Készítői igyekeznek a nyomdászok, kiadók, szerkesztők és újságírók személyéről is minél több adatot feltárni: ezen adatok rendszeres feldolgozása sem történt eddig még meg a német nyelvterületre nézve, a bibliográfia tehát ebből a szempontból is hiánypótló mű lesz.

A munkálatok során gyors ütemben növekszik a mikrofilmgyűjtemény és a lelőhelykatalógus 18. századi anyaga is.

A többi aktuális kutatási programból csak néhány megemlítésére szorítkozom. Dr. Johannes Weber a politikai eseményeket kommentáló-magyarászó folyóirat (ún. „historisch-politisches Journal”) műfajának keletkezésével foglalkozik, s az általánosnak elterjedt magyarázzattal szemben kimutatta, hogy azok nem a tudós folyóiratok leszármazottai voltak, s nem is a francia műfajok hatására keletkeztek, hanem a hírlapsajtóval szoros kölcsönhatásban, annak kiegészítőjeként a 17. század második felében⁷.

Az 1848 utáni sajtó történetével foglalkozó munkatárs (dr. Hartwig Gebhardt) az illusztrált lapok történetével foglalkozik: ez a 19. század közepétől e század közepéig szóló kutatási program ugyancsak több éves munkát jelent még⁸.

Doktoranduszok dolgoznak az USA-ba bevándorolt német nők sajtójának feldolgozásán (Monika Blaschke), s — a „Volksaufklärung”-projekt eredményeiből kiindulva — a 18. századi mezőgazdasági folyóiratok további feltárásán és tartalmuk elemzésén (Bettina Niemeck).

A Presseforschung munkatársai számos konferencián vesznek részt, a legkülönbözőbb, történeti módszerrel is dolgozó tudományok ismereteihez téve hozzá valamit. Az intézet számos kiállítást is rendezett anyagából, például 1976-ban az amerikai függetlenségi háború évfordulója alkalmából, „Vorboten der Freiheit — Das Ringen um die Unabhängigkeit der Vereinigten Staaten von Amerika im Spiegel der zeitgenössischen deutschen Presse” címen, 1980-ban a második világháború alatti röplap-propagandáról, 1983/84-ben pedig a sajtófotók jellegének 1930 és 1936 közötti változásairól („Gleichschaltung der Bilder. Pressefotografie 1930–1936”).

MÁRKUS ROZÁLIA

Jean-François Van de Velde (1743–1823) kéziratgyűjteményének magyar vonatkozású iratai. (Kutatási beszámoló). A brüsszeli Királyi Könyvtár (Bibliothèque Royale Albert Ier — Koninklijke Bibliotheek Albert I.) 22448. számú kézírata az „Apparatus Melanchthonianus” címet viseli. Tartalma azonban tágabb, gazdagabb a címből remélhetőnél; Jean-François Van de Velde iratmáslatai a német nyelvterület könyvtárainak — főként Melanchthonnal kapcsolatos — dokumentumairól, de főként a 16. századi reformáció történetére vonatkozóan.

A kéziratok másolója a leuveni egyetem teológia professzora, az egyetem könyvtárosa, történész.¹ 1798-ban, a Belgiumot elfoglaló franciák elől menekült Németországba, s ekkor kezdett hozzá az Apparatus gyűjtéséhez.

Jelen közleményem csupán figyelemfelkeltő kíván lenni, hiszen Van de Velde számos olyan könyvtárba, levéltárba eljutott, amelyek ma már nem léteznek, anyaguk megsemmisült vagy ismeretlen helyen

⁷ Johannes WEBER: *Daniel Hartnack — ein gelehrter Streithahn und Avisenschreiber am Ende des 17. Jahrhunderts*. Zum Beginn politisch-kommentierender Zeitungspressen. In: Gutenberg-Jahrbuch. Jg. 68. Mainz, 1993. 140–158. A szerző monográfiája, mely a „Götter-Both Mercurius. Die Urgeschichte der politischen Zeitschrift in Deutschland” című kutatási program eredményeit tartalmazza, 1994-ben volt megjelenendő, mostanra biztosan piacra került már.

⁸ A kutatás eddigi eredményeiből számos tanulmány született, pl.: Hartwig, GEBHARDT: *Die Illustrierte 'ABZ'-Arbeit in Bild und Zeit*, Berlin, 1933. *Eine getartnte nationalsozialistische Kopie der kommunistischen 'AIZ'-Arbeiter-Illustrierte Zeitung* = Vierteljahrshäfte für Zeitgeschichte München, 1984.

¹ Életéről, szakirodalmi tevékenységéről röviden írt Henri DE VOCHT a *Biographie National de Belgique* Tom. 26. Bruxelles, 1936. 543–555. oldalain. Részletesen lásd: F. Claeys BOUNAERT: *Jean-François Van de Velde, professeur et bibliothécaire de Louvain 1743–1823*. Notice biographique, suivie d'un inventaire de documents concernant sa vie et ses oeuvres = Ephemerides Theologicae Lovanienses. 35(1959) 904–919.

lappang (pl. a baltikumi levéltárak). Az is igaz, hogy a másoló minden adatának ellenőrzése (ismert-e?) rengeteg időt venne igénybe, de ezen túl több olyan kutatócsoport is működik, amely e híradás alapján gyorsan, hatékonyan nekiláthatna az anyag feldolgozásának (így pl. a Dudith-levelezést kiadó munkaközösség vagy a hazai Melanchthon-recepcióval sok éve foglalkozó, tapasztalt kutatók). Az eddgiekből már kiderülhetett, hogy főként e két szempontból érdekes a leuveni professzor kézirat.

Az Apparatus Melanchthonianus első kötete teljes egészében a wroclawi Szent Erzsébet könyvtárnak iratairól készült másolat-köteg. Thurzó János ottani püspök udvartartásának van magyar kutatója, de rajta kívül is több szakember haszonnal forgathatja e kötetet, hiszen csaknem minden lapja magyar vonatkozású: Johannes Henckel életéhez találunk benne becses adatokat, vagy megdudhatjuk, hogy Kendi Sándor Johannes Cratoval és Hubertus Languetussal volt baráti kapcsolatban.

A kötet főbb egységei a következők:

- I. Huberti Langueti Epistolae quas . . . Domino Thomae Redingero scripsit ex originalibus Huberti epistolis quae in Bibliotheca ad S. Elisabetham Wratislaviae asservantur.
- II. Acta Antonii Ruchammer 1496–1504.
- III. Protocollum Matthiae Preuss de Fürstenwalden notarii publici et scribae venerabilis Capituli Wratislaviensis 1510–1549.
- IV. Acta Joannis Mandelii, notarii capituli Wratislaviensis 1549–1562.
- V. Liber conclusionum sive actorum Capituli Wratislaviensis 1562–1570.

A Wroclawban másolt iratok egyébként több kötetben felbukkannak, így például a második kötet első felében. Számunkra itt, az általános (a nem Melanchthonhoz és Dudith-hoz köthető hungarikumok) ismertetésben az tűnik említésre méltónak, hogy Johannes Crato magyarországi kapcsolatairól egyetlen adatközlést ismerünk,² jóllehet a másolatokból kitűnik, hogy sokat foglalkozott magyar ügyekkel: ilyenek pl. Zacharias Ursinus vagy Hubertus Languetus levelei hozzá, vagy éppen a Pozsonyban keltezett, 1571. november 7-én Siegfridus Rybisch által írt levél.

Van de Velde professzor számos olyan levélrészletet vagy nyomtatványt is lemásolt, ami a törökök magyarországi terjeszkedéséről számolt be. Ez teljesen érthető, hiszen érdekelt, honnan szerzik a wittenbergi reformátorok a híreiket. Mindez, amellet, hogy számos tartalmi hungarikumot jelez, azért nem érdektelen, mert olyan leveleket is leírt, mint például Mathesy Istváné Révai Ferenchez (sine anno, szeptember 25.) vagy néhány, Ungnád Dáviddal kapcsolatos iratot.

Philipp Melanchthon magyarországi recepciójával kapcsolatos iratok a hagyatékban. Talán bátorság egy kívülállónak egy nagymúltú kutatási terület közelébe tévedni, ám mentségemre szolgáljon, talán új ismereteket is közzé tudok tenni. Túl azon, hogy értetlenül állok a jelenség előtt, hogy a Melanchthon-levelezés Magyarországra írt ismert darabjai vagy az innen kapott levelek máig nem férhetőek hozzá egy helyen (az talán csak jámbor óhaj, hogy emellett közölni lehetne a Melanchthon-szövegek magyar vonatkozású részeit is), meglepő módon egy helyen még bibliográfiailag sem feltárt ez a terület.

Készül a nagy humanista, reformátor levelezésének kritikái kiadása, a regeszták hét kötete már meg is jelent³, tehát van fogódzó, ha gyorsan akarjuk ellenőrizni a feltárt adatok újszerűségét. A hazai, meglehetősen bő szakirodalmat áttekintve⁴, annyi már bizonyos, hogy a flamand professzor igen alapos munkát végzett, s meglehetősen sok mutatót készített másolataihoz (a XI–XII. kötetek gyakorlatilag csak ezeket a mutatókat tartalmazzák), s bennük sok olyan apró adat van, amelyek eddig elkerülték kutatóink figyelmét. Csak példaként: nem találkoztam még magyarországi közleményben a „Dänische Bibliothec

² BAUCH Gusztáv: *Adalékok a reformatio és a tudományok történetéhez Magyarországon a XVI-ik században* = Történelmi Tár 1885. 519–540.

³ *Melanchthons Briefwechsel*. Kritische und Kommentierte Gesamtausgabe. Bd. 1–7. Regesten 1–8071. (1514–1556). Bearb. von Heinz SCHEIBLE und Walter THÜRINGER. Stuttgart–Bad Cannstatt, 1977–1993.

⁴ V. KOVÁCS Sándor–STOLL Béla–VARGA Imre: *A magyar irodalomtörténet bibliográfiája 1772-ig* (Szerk. VARGHA Kálmán és V. WINDISCH Éva.) Bp. 1973. 250–251.

oder Sammlung von alten und neuen Gelehrten Sachen aus Dännemarck. Viertes Stück. Copenhagen–Leipzig, 1743” hivatkozással. Az ebben közölt Melanchthon-levelek, amelyeket 1555–1557-ig Henricus Buscoducensis-nek írt (pp. 167–174.), mind magyar vonatkozásúak.

A Melanchthon-kutatás egyébként ismeri a Van de Velde hagyatékot⁵, így nem meglepő, hogy az új regesztá-kötetekben – hanem is hivatkoznak Van de Velde másolataira – valamennyi levelezés-adat szerepel.

Dudith András és a Van de Velde hagyaték. A készülő Dudith-levelezés kritikai kiadásának szerzői számos jegyzettel s néhány, eddig nem ismert levéllel gazdagodtak e hagyatékból. A jegyzeteket azért is említme, mert hivatkozni a professzor másolataira, még akkor is, ha maga az eredeti levél is megtalálható, s a kiadás az alapján készül. A hagyaték azért is figyelemre méltó, mert nem ismerünk még egy olyan gyűjteményt, ahol másolatban (amely ráadásul egyetlen ember munkája) ennyi Dudith-levél lenne (közel 200 darab). A másolatok többsége Wroclawban és Gothában készült.

A III. kötet fontos figyelmeztetése: meg kell keresni a Dudith-levelezés-másolatok 2. kötetét valahol Angliában; lehet persze, hogy abban csupa ismert levél van, de bizonyosan ezt nem tudjuk. Az 1. kötet az Apparatus Melenchthonianus III. kötetébe lett bekötve, de a múlt század végén ebbe valaki (talán egy könyvtáros?) bejegyezte, hogy a 2. kötetet eladták Angliában.

Itt még csupán két érdekességet említek:

Károlyi Péternek 1572. július 20-án, Váradról keltezett, Dudithnak írott levele eddig hiányzott a kritikai kiadás nyilvántartásából. A kiadvány címe, ahol a levél megjelent, valóban félrevezető, ha éppen Dudith-leveleket keres az ember: S. Clementis Epistolae duae ad Chorintios, interpretatibus Patricio Junio et aliis. Recensuit et notarum spicilegium adjecit Paulus Colomerius . . . accedit Thomae Brunonis Diss. Therapeutis Philonis (His subnexa sunt epistolae.) . . . Londini, 1687. (2. kiadása ugyanott 1694.) A leuveni professzor hivatkozása vezetett el a levél megtalálásához.

Az „Unschuldige Nachrichten von alten und neuen theologischen Sachen” magyar vonatkozású közleményeit nem sok hazai tudós ismeri, s nem is használták. Irodalomtörténeti bibliográfiánk legalábbis nem ismeri. Pedig csaknem valamennyi kötetében találunk hungarikumot, s Van de Velde úr ezekre is tett utalást, részben Dudith Andrásra vonatkozóan, részben Szegedi Kis István életrajzájának 1766-os kiadását említve. E folyóirat magyar szempontú feldolgozása folyamatban van.

MONOK ISTVÁN

Az orthodoxia története Magyarországon a 18. századig. A fenti címmel került sor a Szegedi Akadémiai Bizottság, a József Attila Tudományegyetem Szláv Filológiai Tanszéke, valamint a Szláv Kultúrák Baráti Köre konferenciájára Szegeden 1994. szeptember 22-én. A komplex kérdéskör különböző vetületeit felölelő rendezvény a különböző szakterületek képviselőinek szerepeltetésével oldotta meg feladatát. – Itt és most a magyarországi gyűjteményekben őrzött, s eddig feldolgozatlan kéziratok liturgikus könyvek kutatásáról emlékezünk meg. Szegeden H. Tóth Imre kutatásainak és tudományszervezésének köszönhetően kialakulóban van egy szláv paleográfiai iskola, amelynek újabb lépései feljogosítanak arra a reményre, hogy a szakma nemzetközi színvonalán álló műhelyt lássunk benne. Megemlítjük itt Kocsis Mihály *A szegedi Minea protográfiai c.* előadását. A szakterületet képviselte még Kacziba Ágnes: *Egy szerb kézirat útja*, illetve Földvári Sándor: *Egy, a Székesfehérvári Püspöki Könyvtárban őrzött szerb kézirat provenienciája*. – A komplex tematikájú konferencián az Árpád-kor kutatása jelentős mértékben képviseltette magát: Baán István: *Turkia metropolíája. Kísérlet az Árpád-kori magyarországi orthodox egyházszervezet rekonstrukciójára*, Makk Ferenc: *Megjegyzés a kalocsai érsekség korai történetéhez*, H. Tóth Imre: *Orthodox szlávok és magyarok kapcsolatai (X–XIV. század)*, valamint a vitában Szádeczky-Kardoss

⁵ A. SCHELER: *Der Apparatus Melanchthonianus des löwener professors Van de Velde, nebst 37 unedürten Briefen Melanchthons*. Leipzig, 1867.; H-E. BINDSEIL: *Philippi Melanchthonis Epistolae, Judicia, Consilia, Testimonia aliorumque ad eum Epistolae, quae in Corpore Reformatorum desiderantur*. Hallae, 1874.

Csaba hozzászólása. — Előadások hangzottak még el az orthodox egyház magyar szentjeiről, Mózesről és Jefrémről (Ferincz István, ill. Lepahin Valerij), a bácskai unitus ruszinok és orthodox szerbek etnikai és vallási kontaktusairól (Udvari István), a magyarországi görögök liturgikus zenéjéről (Damjanovics Judit) és templomépítésükről (Horgosi Ödön). — Valamennyi téma felsorolása helyett kiemeljük Nagy Márta elismeréssel fogadott művészettörténeti szintézisét: *XVII. századi orthodox egyházművészeti tárgyak Magyarországon*. — A rendezvényt a Magyar Soros Alapítvány szponzorálta.

(— VÁRI)